
ԱՐՎԵՍՏԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՄԵԾ ՀԱՅՐԵՆԱԿԱՆԸ ԵՎ ՀԱՅ ԿՈՄՊՈԶԻՏՈՐՆԵՐԸ

ԱՆՆԱ ԱՍԱՏՐՅԱՆ

*Հողվածս խոնարհումով նվիրում եմ Մեծ
հայրենականում զոհված պապիս՝ Հայկ
Սեդրակի Ճշմարիտյանի անթառամ հիշա-
րակին*

Մայրս ընդամենը երկու տարեկան էր, երբ 1939թ. նոյեմբերին վերջին անգամ նրան գրկեց ու համբուրեց հայրը՝ Ստեփանավանի «Սոցիալիստական անասնապահություն» շրջանային թերթի խմբագիր, Մոսկվայի Մ.Վ.Լոմոնոսովի անվան պետական համալսարանի ասպիրանտ Հայկ Ճշմարիտյանն ու կամավոր մեկնեց Կարմիր Բանակ՝ զինվորական ծառայության, մասնակցեց Սովետա-Ֆինլանդական, ապա՝ Հայրենական մեծ պատերազմներին: 30-ամյա գնդացրորդ-լեյտենանտ Հայկ Ճշմարիտյանը զոհվեց 1942թ. փետրվարին, Բելոռուսիայում:

Ես ծնվել եմ պապիս զոհվելուց 26 տարի անց, ճանաչել եմ նրան լուսանկարներով և նամակներով¹: Եվ ես ուզում եմ, ոչ՝ պահանջում, որ պատերազմների պատճառով աշխարհում այլևս ոչ մի մանուկ չորբանա, ոչ մի թողնիկ առանց պապիկ չմեծանա...

* * *

Ֆաշիստական Գերմանիան «սրբագրեց» հայ կոմպոզիտորներից շատերի կյանքն ու ստեղծագործությունը: Նրանց մի մասը զոհվեց՝ անավարտ թողնելով իրենց ծրագրերը, իսկ հայ երաժշտությունը զրկվեց այդպես էլ չստեղծված բազմաթիվ ստեղծագործություններից: Ռազմի դաշտում ընկան 33-ամյա Թունիկ Հովհաննիսյանը (1908-1941), Սպիրիդոն Մելիքյանի որդին՝

¹ Պապիս՝ Հայկ Ճշմարիտյանի մասին տե՛ս Լուսանկարներով և նամակներով ճանաչվող հայրը, **Գրիգորյան Սասուն**, Մուսաները չլռեցին, Երևան, 1989, էջ 322-330:

28-ամյա Հրաչիկ Մելիքյանը (1913-1941), 35-ամյա Միքայել Չաղալյանը (1907-1942), 36-ամյա Կոնստանդին Շլյյանը (1905-1941), 37-ամյա Ստեփան Տերտերյանը (1906-1943), 34-ամյա Հովհաննես Նադիրյանը (1907-1941)...²: Հավերժ փառք Հայրենիքի պաշտպան հերոսներին:

Հայ կոմպոզիտորներից ոմանք էլ, անցնելով պատերազմի արհավիրքների միջով՝ բարեբախտաբար, հաղթանակած վերադարձան և իրենց տաղանդով ծառայեցին հարազատ ժողովրդին:

Հայրենական մեծ պատերազմն ընդհատում է **Արամ Սաթունցի** ուսումնառությունը Բաքվի կոնսերվատորիայում: Պատերազմի առաջին իսկ օրերից նա Սովետական բանակի շարքերում է, 89-րդ հրաձգային հայկական դիվիզիայի կազմում, որտեղ հիմնական ծառայությանը զուգահեռ կազմակերպում է 15 երաժշտից բաղկացած կարմիրբանակային ինքնագործ էստրադային նվագախումբ, համերգներ տալիս զինվորական մասերի և ստորաբաժանումների ակումբներում, հոսպիտալներում կատարում սովետական հեղինակների երգեր և քայլերգեր, իր արվեստով ոգևորում զինվորներին՝ դեպի մեծ ու հերոսական սխրանքներ, նրանց ներշնչում քաջության ու համարձակության զգացում, հավատ հաղթանակի հանդեպ:

Մեծ հայրենականի առաջին իսկ օրերից ողջ ուժով հնչում է Սաթունցի հայրենասիրական քնարը. «Մահ դահիճներին» (խոսք՝ Ս.Գրիգորյանի), «Հաղթանակը մերն է» (խոսք՝ Վ.Աղայանի), «Առաջ դեպի հաղթանակ» (խոսք՝ Ն.Ասեկի), «Փառք Սովետական բանակին» (խոսք՝ Ա.Գրաշու) երգերը երգում էին ոչ միայն զինվորները, այլև «կատարում էին Բաքվի Մ.Ախունդովի անվան օպերայի և բալետի պետական թատրոնի և ֆիլհարմոնիայի արտիստները, նախքան ներկայացումների սկսվելը»³:

Տարիներ անց Ա.Սաթունցը կասի. «Ես երգով եմ գնացել մարտի և մարտը շահել եմ երգով»⁴:

Մասնակցությունը Մեծ հայրենականին պայմանավորեց կոմպոզիտորի հետագա ստեղծագործության վառ արտահայտված ռազմահայրենասիրական դիմագիծը: Հայրենասիրական երգեր նա ստեղծեց նաև պատերազմից հետո՝ իր ստեղծագործական ողջ կյանքի ընթացքում... 1975-1985 թվականներին Ա.Սաթունցը հրատարակում է ռազմահայրենասիրական երգերի 5 ժողովա-

² Տե՛ս **Գրիգորյան Սասուն**, Մուսաները չլեցին, էջ 7, 25-52:

³ **Արազյան Թերեզա**, Արամ Սաթունց, Երևան, 1971, էջ 12:

⁴ **Գրիգորյան Սասուն**, Մուսաները չլեցին, էջ 14:

ծուներ⁵, որտեղ ընդգրկում է իր քայլերգերն ու ռազմական երգերը, հայ մյուս կոմպոզիտորների նմանատիպ ստեղծագործությունները: Սաթունցը հայ կոմպոզիտորներից առաջինն էր, ով 1974-ին արժանացավ Ալեքսանդրովի անվան մեդալի՝ իր հայրենասիրական երգերի և փողային նվագախմբի համար գրված Տոնական-պարային սյուիտի համար:

Ավելի քան 25 տարի Սաթունցը ղեկավարել է Հայաստանի կոմպոզիտորների միության ռազմահայրենասիրական երաժշտության սեկցիան: Նա ռազմական-շեֆական աշխատանքի վետերան էր: Ավելի քան 50 տարիների ընթացքում նա մեծ ջանքեր է ներդրել հայ կոմպոզիտորների ու կատարողների և Սովետական Հայաստանի զինվորների ու սահմանապահների միջև հանդիպումների կազմակերպման գործում: Այդ ստեղծագործական հանդիպումները կազմակերպվում էին ամեն տարի՝ Սովետական բանակի տոնի նախօրյակին հաջորդաբար Երևանում, Թբիլիսիում և Բաքվում: Ձինվորների ու սպաների՝ իր կազմով բազմազգ այդ լսարանը ծանոթանում էր սովետական կոմպոզիտորների ստեղծագործությունների հետ, որոնք հնչում էին ռուսերեն, հայերեն, վրացերեն, ադրբեջաներեն, ուկրաիներեն և այլ լեզուներով: Նրա մահից երեք տարի առաջ՝ 1987-ին Երևանում անցկացվեց Անդրկովկասի կոմպոզիտորների և կատարողների 20-րդ հոբելյանական հանդիպումը Սովետական Միության Ձինված ուժերի զինվորների և սահմանապահների հետ: ՍՍՀՄ Ձինված ուժերի հետ տարած կուլտուրական-շեֆական աշխատանքի համար Հայրենական մեծ պատերազմում սովետական ժողովրդի տարած հաղթանակի 30-ամյակի կապակցությամբ Սաթունցի անունը գրվել է Համամիութենական Պատվո գրքում: Նա պարգևատրվել է Հայրենական պատերազմի շքանշանով 1985-ին:

1941-ի մայիսին բանակ է զորակոչվում հետազայում 57-րդ բանակի 155-րդ գնդի հետախույզ-կապավոր, կոմպոզիտոր **Գևորգ Արմենյանը**՝ իր հետ տանելով իրեն ուղղված մոր խրատները. «Ընկերոջդ կվիրավորեն՝ սանիտարի չսպասես, առաջին օգնությունը դու պիտի հասցնես: Մի կտոր հացն էլ պիտի կիսես ընկերոջդ հետ»⁶: Գ.Արմենյանը Թբիլիսիից մինչև հեռավոր Հունգարիա

⁵ 1975, Նվիրված է ֆաշիստական Գերմանիայի դեմ հաղթանակի 30-ամյակին, 1978, Նվիրված է Սովետական բանակի 60-ամյակին, 1980, «Երգի՛ր, Երկիր իմ Նաիրի», հայերեն և ռուսերեն լեզուներով, Նվիրված է Սովետական Հայաստանի 60-ամյակին, 1985, Նվիրված է Հաղթանակի 40-ամյակին, 1988, Նվիրված է Սովետական բանակի 70-ամյակին:

⁶ Տե՛ս **Գրիգորյան Քնարիկ**, Գևորգ Արմենյան, Երևան, 1981, էջ 17-18:

է հասնում «ռումբերի, արկերի, գնդակների տարափի տակ, ճաշակում հաղթանակի քաղցրությունը»⁷: Պատերազմի ընթացքում Արմենյանը գրում է «Երգ գեներալ Կնիգայի մասին» (խոսք՝ Ի.Սելվինսկու, 1942), «Եթե վիրավորվես դու կռվում» (խոսք՝ Ի.Ուտկինի, 1943), «Փառք կապավորներիին» (խոսք՝ Ի.Լուպատինի, 1943) երգերը⁸: Գ.Արմենյանը պարգևատրվել է ՀՄՊ 2-րդ աստիճանի շքանշանով և մի շարք մարտական մեդալներով:

Մոսկվայի Գնեսինների անվան երաժշտական ուսումնարանն ավարտելուց անմիջապես հետո 1939-ին **Ղազարոս Սարյանը** զորակոչվում է բանակ, ծառայում է Կիևում՝ հակաօդային պաշտպանության գնդերում: Ստանալով գնդացրորդի մասնագիտություն՝ ուղարկվում է Լվով, ապա 1941-ի հունիսի 18-19-ին զորաշարժերի մասնակցելու հրամանով՝ վերաբաշխվում սահման, որտեղ էլ վրա է հասնում Հայրենական մեծ պատերազմը: Ասում են, թե ինչ-որ ակումբում ռազմիկները հայտնաբերում են բայան: 7-րդ զենիթահրետանային գնդի կոմիսար Միխայիլ Գրիբենյուկի խիստ կարգադրությամբ սերժանտ Ղազարոս Սարյանը 3 օրվա ընթացքում տիրապետում է բայան գործիքի իրեն անձանոթ նվագին: «Այդ օրից ի վեր բայանը դարձավ թե՛ Ղազարոսի, թե՛ իր համագնդեցիների անբաժան ուղեկիցը: Սերժանտ Սարյանն իրեն բնորոշ կազմակերպվածությամբ և սխրանքով զուգակցում էր գնդացրորդի և բայանիստի պարտականությունները»⁹:

Մարտերից մեկում գնդացրորդ Սարյանը ոչնչացնում է հակառակորդի «Յունկերս» ինքնաթիռը, ինչի համար պարգևատրվում է «Մարտական ծառայությունների համար» մեդալով: Իսկ բայանիստ Սարյանի նվագակցությամբ համագնդեցիները երգում էին նրա հեղինակած երգերը, երգում էին ու պարում: «Պարում էին թեժ մարտերի, ռմբակոծությունների կարճ դադարների ժամանակ: Պարում էին կիլոմետրեր անցած իրեն հոգնած, երբեմն՝ արյունոտված ոտքերով, սերժանտ Սարյանի բայանի նվագակցությամբ»¹⁰:

Հարավարևմտյան ռազմաճակատի Հակաօդային պաշտպանության 7-րդ զենիթահրետանային գնդի կոմիսար Միխայիլ Գրիբենյուկի հանձնարարությամբ 1942-ի դեկտեմբերին Սարյանը 1942-ի նոյեմբերին զոհված իր համագնդեցի Ալեքսեյ Նիկիտինի խոսքերով գրում է «Платочек» երգը¹¹:

⁷ Տե՛ս **Գրիգորյան Սասուն**, Մուսաները չլուցին, էջ 13:

⁸ Տե՛ս **Գրիգորյան Քնարիկ**, Գևորգ Արմենյան, էջ 101:

⁹ Ղազարոս Սարյանը և նրա ժամանակը, Երևան, 2013, էջ 283:

¹⁰ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 284:

¹¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 334-337:

1944 թվականի հունվարին հրաման է ստացվում մասնակցել Հարավ-արևմտյան ռազմաճակատի գեղարվեստական ինքնագործունեության ստուգատեսին, որը տեղի էր ունենալու Մոսկվայում: Փետրվարին մի մեծ խումբ գնդացորդներ իրենց ղեկավարներով գալիս են Մոսկվա: Ղեկավարներն էին կոմպոզիտոր, նվագակցող, երաժշտական մոնտաժների հեղինակ Լազար Սարյանը, ռեժիսոր Պյոտր Սլոնիմը, բանաստեղծ Գրիգորի Կնյազևը, նկարիչ Միխայիլ Տուրչինը, մենակատարուհի Կատյա Տկաչենկոն: Ստուգատեսին մասնակցելու փորձերը տեղի էին ունենում կոմպոզիտորի հոր՝ Մարտիրոս Սարյանի մոսկովյան արվեստանոցում:

Ստուգատեսը տեղի է ունենում Մոսկվայի Կարմիր Բանակի Կենտրոնական տանը: Մրցությանը մասնակցում էին ճակատային տարբեր անսամբլներ, համերգային կոլեկտիվներ: Եվ առաջին մրցանակը շնորհվում է 7-րդ գեներիալիտանային գնդի ինքնագործունեությանը: Սարյանը, Սլոնիմը և Կնյազևը պարգևատրվում են «Կարմիր աստղ» շքանշանով: Իսկ ժյուրի նախագահ Իսահակ Դունասկին Սարյանին ասում է. «Ձեր ինքնագործունեությունից փամփուշտի հոտ էր գալիս»¹²:

Ի դեպ՝ Ստուգատեսին նրանց մասնակցությունը սկսվել էր Գրիգորի Կնյազևի խոսքերով 1944թ. հունվարին Սարյանի գրած «На страже Киева. Песня 7-го корпуса ПВО» երգով¹³:

Ստուգատեսում ունեցած փայլուն հաջողությունից հետո Սարյանին տեղափոխում են Հարավարևմտյան ռազմաճակատի ագիտորիզատ, որտեղ նա ղեկավարում է երաժշտական մասը, նվագում բայան, նվագակցում երգիչներին և պարողներին, իսկ ամենակարևորը՝ հորինում երգեր:

Իսկ այդ ընթացքում թիկունքում՝ Հայաստանում ակտիվ բաբախում էր հայ երաժշտական կյանքի զարկերակը:

Հայրենական մեծ պատերազմի դաժան տարիներին հայ երաժշտության մեջ, բնականաբար, մեծ տեղ են գրավում Հայրենիքի պաշտպանության, նրա հերոսական անցյալի, հայրենասիրության թեմաները, ինչպես նաև հանուն հայրենիքի միասնական ընտանիքով ուղքի ելած ժողովուրդների բարեկամության թեման:

Ինտենսիվ ու արդյունավետ էր հայ կոմպոզիտորների գործունեությունը: «Այդ տարիները դարձան կոմպոզիտորների ստեղծագործական ուժերի գաղա-

¹² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 285-286:

¹³ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 330-333:

փարական հասունության, ժողովրդի պահանջներին արժանի պատասխան տալու և կյանքի կողմից առաջադրված խնդիրները լուծելու ունակության լուրջ ստուգատես»¹⁴: Միանգամայն օրինաչափ էր ու բնական ձգտումը դեպի խոշոր ձևերը:

Մեծ հայրենականի կերպարներն իրենց արտացոլումը գտան հայ կոմպոզիտորների ստեղծագործություններում: Այսպես՝ Լենինգրադի պաշտպանության մասին էր Մեծ հայրենականի տարիներին գրված Լ.Խոջա-Էյնաթյանի «Երեք հանդիպում» օպերան, որը բեմադրվեց 1954թ. Ստալինաբադի օպերայի և բալետի թատրոնում:

Աճում է հերոսական-հայրենասիրական, ազգային-ազատագրական և պատմական թեմատիկայով ստեղծագործությունների թիվը: Արմեն Տիգրանյանն սկսում է աշխատանքները «Դավիթ-Քեկ» օպերայի վրա: Երևանի օպերային թատրոնը ձեռնամուխ է լինում հայկական առաջին օպերայի՝ Տիգրան Չուխաճյանի «Արշակ Երկրորդի» բեմադրությանը:

Ստեղծվում են սիմֆոնիաներ, կոնցերտներ, ծրագրային սիմֆոնիկ պոեմներ, նախերգանքներ, սյուիտներ, այդ թվում՝ Ալեքսանդր Հարությունյանի Սիմֆոնիկ նախերգանքը, Առնո Բաբաջանյանի դաշնամուրային կոնցերտը, Սերգեյ Բալասանյանի «Հայկական ռապսոդիան», Գրիգոր Եղիազարյանի «Հայաստան» սիմֆոնիկ պոեմը, Հարո Ստեփանյանի Առաջին սիմֆոնիան, Անուշավան Տեր-Ղևոնդյանի Պարային սյուիտը, Արամ Սաթուրցի «Չանգեզուր» պոեմը սիմֆոնիկ նվագախմբի համար և, իհարկե, Արամ Խաչատրյանի Երկրորդ սիմֆոնիան:

Գ.Եղիազարյանի «Հայաստան» սիմֆոնիկ պոեմը (1942) նշանակալի դեր կատարեց հայ երաժշտության մեջ: Պոեմում արտացոլվեցին հայ ժողովրդի կյանքի և պայքարի փուլերը՝ ծանր անցյալը, վերածննդի բերկրանքը, Մեծ հայրենականի դաժան տարիները և թշնամու հանդեպ հաղթանակը: «Հեղինակը գտնում է իր մտահղացման ինքնատիպ լուծում: Մեկմասանի սիմֆոնիկ պոեմը բաժանվում է չորս խոշոր բաժինների, որոնցում հաջորդաբար մարմնավորվում են հայ ժողովրդի անցյալի և ներկայի պատկերները»¹⁵:

¹⁴ Коптев С., Тэрьян М., Рухкян М. Симфоническая музыка и инструменальный концерт // Музыкальная культура Армянской ССР, сб. статей, Москва, «Музыка», 1985, с. 165.

¹⁵ Նույն տեղում, էջ 166:

Վոկալ-սիմֆոնիկ երաժշտության մեջ առանձնանում են Ռոբերտ Աթայանի «Ազատության զանգ» վոկալ-սիմֆոնիկ պատկերը՝ Ավ.Խսահակյանի խոսքերով, Ադամ Խուդոյանի «Բալլադը բասի և նվագախմբի համար», Կարո Զաքարյանի «Երկիր իմ հայրենի» կանտատը՝ Հովհաննես Շիրազի խոսքերով, Վարդան Տիգրանյանի «Հանդիսավոր կանտատը»՝ Գեղամ Սարյանի խոսքերով և այլն:

1944-ին Արամ Խաչատրյանն ստեղծում է Հայկական ԽՍՀ պետական հիմնը՝ երգչախմբի և մեծ սիմֆոնիկ նվագախմբի համար գրված վոկալ-սիմֆոնիկ ստեղծագործությունը (բանաստեղծական տեքստը՝ Սարմենի, ռուսերեն թարգմանությունը՝ Ա.Տեր-Հակոբյանի)¹⁶:

Արժեքավոր գործեր են ստեղծվում կամերային երաժշտության բնագավառում, այդ թվում՝ Հարո Ստեփանյանի Ջութակի և Թավջութակի սոնատները (1943), Ն.Զեմբերցիի Երրորդ կվարտետը (1943, ՍՍՀՄ Պետական մրցանակ՝ 1946), Լ.Խոջա-Էյնաթովի Տրիոն՝ նվիրված Ալեքսանդր Սպենդիարյանի հիշատակին (1943), Ա.Բաբաջանյանի Լարային N 1 կվարտետը (1943) և «Վաղարշապատի պարը» (1944), Գայանե Զեքուտարյանի Սոնատը (1943), բազմաթիվ երգեր, այդ թվում՝ Աշոտ Սաթյանի հեղինակած «Մարտիկի երգը»:

Մեծ հայրենականի օրերին Պերմ տեղափոխված՝ Լենինգրադի Կիրովի անվան օպերայի և բալետի թատրոնի առաջարկությամբ Ա.Խաչատրյանը շարունակում է «**Գայանե**» բալետի ստեղծումը, որի լիբրետոն նախքան պատերազմը կոմպոզիտորի հետ սերտ համագործակցությամբ ստեղծել էր Կ.Դերժավինը:

1942-ի դեկտեմբերի 9-ին Պերմում տեղի է ունենում Լենինգրադի օպերայի և բալետի թատրոնի՝ «Գայանե» բալետի բեմադրությունը (բալետմայստեր՝ Ն.Անիսիմովա)¹⁷: «Գայանեի» համար հեղինակին 1943-ին երկրորդ

¹⁶ Մեկ տարի անց, 1945-ին, Երևանում լույս է տեսնում հիմնի Փոխադրությունը երգչախմբի և դաշնամուրի համար, իսկ Պարտիտուրը և Փոխադրությունը փողային նվագախմբի համար հրատարակվում են 1947-ին:

¹⁷ Երևանի օպերայի և բալետի թատրոնում «Գայանեի» պրեմիերան տեղի ունեցավ 1947-ի հուլիսի 26-ին (բալետմայստեր՝ Անիսիմովա): 1952-ին «Գայանեն» բեմ է բարձրանում Լենինգրադի Կիրովի անվան թատրոնում, իսկ 1957-ի մայիսի 22-ին «Գայանեի» երկար սպասված պրեմիերան է Մոսկվայի Մեծ թատրոնում (նոր խմբագրությամբ, լիբրետոյի հեղինակ՝ Բ.Պլետնյով, բալետմայստեր՝ Վ.Վայոնեն): Շուտով «Գայանեն» իր տեղն է գրավում Երևանի, Կիևի, Սվերդլովսկի, Բեռլինի, Լայպցիգի, Վայմարի, Բուդապեշտի, Բրատիսլավայի, Սոֆիայի, Ուլան-Ուլեի, Տալլինի, Վորոնեժի, Սվերդլովսկի,

անգամ շնորհվում է ՍՍՀՄ Պետական մրցանակ¹⁸:

1943-ի հոկտեմբերի 3-ին Մոսկվայի Միությունների տան սյունագարդ դալիճում, Համամիութենական ռադիոկոմիտեի Մեծ սիմֆոնիկ նվագախմբի կատարմամբ, Նիկոլայ Գոլովանովի ղեկավարությամբ առաջին անգամ հնչում է «Գայանե» բալետից առաջին սյուիտը: Բալետից առանձին հատվածներ շարունակում են իրենց համերգային կյանքն անկախ բալետից, իսկ «Սուներով պարը», հիրավի, հայտնի է ամբողջ աշխարհում:

«Գայանեի» երաժշտության ուժեղ կողմը ժողովրդականությունն է: Սրանում կոմպոզիտորը լայնորեն օգտագործում է ժողովրդական երաժշտության նմուշներ¹⁹, դիմում աշխատանքային երգերի, կատակերգերի, քնարական, հերոսական երգերի ու պարերի, աշուղական մեղեդիների: Ընդ որում՝ ինչպես հայկական, այնպես էլ ռուսական, ուկրաինական, վրացական ու քրդական: Ըստ էության՝ «Գայանեն» հայ ժողովրդական երաժշտության բարձրարժեք մշակման և սիմֆոնիզացիայի օրինակ է, որտեղ ժողովրդական երաժշտության առանձնահատկություններով է ներծծված ողջ երաժշտական կտավը, այդ թվում՝ կոմպոզիտորի սեփական թեմաները: «Գայանեն» «ժողովրդական մեղեդիների կիրառման վրա հիմնված հսկայական դրամատիզացված երաժշտական խորեոգրաֆիկ ռապսոդիա է: Սա հայկական երաժշտա-խորեոգրաֆիկ արվեստի պատմության մեջ այդքան մեծ և լարված սիմֆոնիկ զարգացմամբ ներթափանցված առաջին ստեղծագործությունն է»²⁰:

1942թ. փետրվարի 9-ին եղբորը՝ Վաղինակ Խաչատուրյանին հասցեագրած նամակում Արամ Խաչատուրյանը գրում է. «Я задумал несколько больших работ, посвященных героям Отечественной войны»²¹:

1943-ի հուլիսին Ա.Խաչատուրյանը սկսում է **Երկրորդ սիմֆոնիան** (e-moll)²², որի կլավիրն ավարտում է նույն թվականի սեպտեմբերի 10-ին, իսկ գործիքավորումը՝ աշնանը:

Չեյաքինսկի, Նովոսիբիրսկի, Վիսբադենի, Ռիգայի օպերային թատրոնների խաղացանկերում:

¹⁸ Ա.Խաչատուրյանին առաջին անգամ ՍՍՀՄ Պետական մրցանակ շնորհվել էր 1941-ին՝ Զուբակի կոնցերտի համար:

¹⁹ Այդ թվում՝ «Փշատի ծառ», «Գնա արի ման արի», «Շալախո», «Ուզունդարա» ևն:

²⁰ **Тигранов Г.** Оперное и балетное творчество // Музыкальная культура Армянской ССР, сб. статей, Москва, 1985, с. 74.

²¹ Арам Хачатурян. Письма, Ереван, 1983, с. 26.

²² Арам Хачатурян, Собрание сочинений в двадцати четырех томах, том 2, Симфония N 2, N 3, партитура, Москва, 1984.

Կոմպոզիտորի խոսքերով՝ Սիմֆոնիայի գաղափարը կապված է Հայրենական մեծ պատերազմի ահեղ իրադարձությունների հետ: «Ես ուզեցի արտահայտել ցասման, վրեժի զգացումն ընդդեմ չարիքի, որ մեզ պատճառեց գերմանական ֆաշիզմը: Մյուս կողմից՝ սիմֆոնիայում արտահայտված է վշտի տրամադրությունն ու մեր վերջնական հաղթանակի հանդեպ խորը հավատը»²³:

1943-ի դեկտեմբերի 30-ին Մոսկվայի կոնսերվատորիայի մեծ դահլիճում ՍՍՀՄ Պետական սիմֆոնիկ նվագախմբի կատարմամբ, Բորիս Խայկնիի ղեկավարությամբ հնչում է Երկրորդ Սիմֆոնիան²⁴: Պրեմիերայից օրեր անց Խաչատրյանը գրեց. «Իմ Երկրորդ սիմֆոնիան չունի գրական ծրագիր. Ընդհանրացված երաժշտական կերպարներում ես ձգտել եմ մարմնավորել այն մտքերն ու զգացմունքները, որոնցով այսօր ապրում է մեր ժողովուրդը... Սիմֆոնիայի առաջին մասը խտացնում է պայքարի առավել լարվածությունը, դաժանությունն ու դրամատիզմը: Նախաբանում զանգերի հարվածները (հանդիպում են նաև սիմֆոնիայի վերջում) ընդգծում են կատարվածի նշանակալիությունը, ստիպում կենտրոնանալ»²⁵: Հենց այդ հնչողություններն էլ Գ.Խուբովին հնարավորություն ընձեռեցին կոմպոզիտորի համաձայնությամբ Սիմֆոնիան անվանել «Զանգով սիմֆոնիա»: Սիմֆոնիայի՝ սգո երթի բնույթ ունեցող երկրորդ մասում՝ Andante-ում, կոմպոզիտորն օգտագործել է Ավ.Խսահակյանի բանաստեղծության հիման վրա ստեղծված ժողովրդական «Որսկան ախպեր» երգի մեղեդին, որն իր մանկության տարիներին երգում էր մայրը: «Երգում էր նա ամենից հաճախ շատ տխուր մեղեդիներ: Հիշում եմ, թե ինչպես էր արտասվում՝ «Որսկան ախպերը» երգելիս: Բոլորովին վերջերս եմ իմացել, որ ժողովրդական երգը հորինվել է հայ մեծ բանաստեղծ Ավետիք Խսահակյանի բանաստեղծության հիման վրա, ինչի մասին պատկերացում անգամ չունի երգը երգող ժողովուրդը»²⁶: Ֆինալում (IV մաս) ավարտվում է ստեղծագործության գեղարվեստական մտահղացումը: Կյանքի հաստատման գաղափարն այստեղ մարմնավորվել է ինքնատիպ սիմֆոնիկ ձոնում:

Իր ստեղծագործական կենսագրության մեջ կոմպոզիտորը մեծ տեղ էր տալիս Երկրորդ սիմֆոնիային: «Եթե տասը տարի առաջ գրված առաջին

²³ Беседа с композитором Арамом Хачатуряном, Коммунист, 1944, 7 июля.

²⁴ Սիմֆոնիան տևում է 50 րոպե: Առաջին անգամ պարտիտուրը հրատարակվել է 1946-ին:

²⁵ Арам Хачатурян, Собрание сочинений в двадцати четырех томах, том 2, с. 8.

²⁶ Юзефович В. Арам Хачатурян, Москва, 1990, с. 147.

սիմֆոնիան²⁷ եզրափակեց իմ ստեղծագործության վաղ շրջանը, ապա նոր սիմֆոնիան, ասես, ընդհանրացնում է Դաշնամուրային կոնցերտի ստեղծմամբ սկսված ստեղծագործական գործունեությանն շրջանը»²⁸:

Շուտով Ա.Խաչատրյանն իրականացնում է Սիմֆոնիայի նոր խմբագրությունը, որտեղ տեղերով փոխում է երկրորդ և երրորդ մասերը: Նոր խմբագրությամբ Սիմֆոնիան հնչում է 1944-ի մարտի 6-ին Մոսկվայի կոնսերվատորիայի Մեծ դահլիճում, ՍՍՀՄ Պետական սիմֆոնիկ նվագախմբի կատարմամբ, Ալեքսանդր Գաուկի ղեկավարությամբ:

Սիմֆոնիայի մասին Դ.Շոստակովիչը գրեց, որ այն «Խաչատրյանի առաջին ստեղծագործությունն է, որտեղ ողբերգական սկիզբը բարձրանում է

²⁷ Ա.Խաչատրյանի **Առաջին սիմֆոնիան** (e-moll) նրա դիպլոմային աշխատանքն էր, որը մի կողմից՝ հանրագումարի բերեց ուսումնառության շրջանի որոնումները, իսկ մյուս կողմից՝ նշանավորեց ստեղծագործական հասունության նոր փուլը: Սիմֆոնիան հեղինակը նվիրեց Սովետական Հայաստանի 15-ամյակին: Բնութագրելով սիմֆոնիայի բովանդակությունը, կոմպոզիտորը գրել է. «Սիմֆոնիան նվիրված է Հայաստանում Սովետական իշխանության հաստատմանը և գրվել է հանրապետության 15-ամյակի կապակցությամբ: Ժողովրդի համար, որի զավակն եմ ես, «Հայաստան» բառն արդեն իսկ գերազույց պարգև է, մեծագույն ուրախություն՝ մեր երկիրը դարերի ընթացքում վերջապես առաջին անգամ ձեռք բերեց անկախություն և կոչվեց Սովետական Հայաստան: Իմ երաժշտության միջոցով ես ձգտել եմ արտահայտել անցյալի վիշտն ու թախիծը, մարմնավորել ներկայի լուսավոր կերպարներն ու հավատը չքնաղ ապագայի հանդեպ: Առհասարակ ես չեմ սիրում, երբ երաժշտության լեզուն ուղղափոխ թարգմանվում է բառերի: Բայց տվյալ դեպքում, կարծում եմ, ճիշտ է. անցյալը և ներկան՝ ահավասիկ սիմֆոնիայի բովանդակությունը» (Арам Хачатурян, Собрание сочинений в двадцати четырех томах, том 1, Москва, 1984, с. 10): Երջանիկ էր կոմպոզիտորի խոշոր կտավի անդրանիկ ստեղծագործության ճակատագիրը: Առաջին անգամ հնչեց 1935-ի ապրիլի 23-ին, Մոսկվայի կոնսերվատորիայի մեծ դահլիճում, Մոսկվայի պետական ֆիլհարմոնիայի նվագախմբի կատարմամբ՝ հունգար դիրիժոր Էյգեն Սենկարի ղեկավարությամբ և արձանագրեց երիտասարդ հեղինակի խոշոր հաջողությունը: Ճիշտ մեկ տարի անց՝ 1936-ի ապրիլի 23-ին, Լենինգրադի ֆիլհարմոնիայի սիմֆոնիկ նվագախմբի կատարմամբ Ֆրից Շտիդրիի ղեկավարությամբ տեղի ունեցավ սիմֆոնիայի լենինգրադյան պրեմիերան, որի մասին Դ.Շոստակովիչը գրեց. «Անկասկած, մեր արվեստ է մուտք գործել վառ, ինքնատիպ և ուժեղ տաղանդ, որին վիճակված է նոր հորիզոններ բացահայտել XX դարի երաժշտական արվեստում, ամենապատվավոր տեղերից մեկը գրավել արդի երաժշտության ականավոր արարողների շարքում» (Арам Хачатурян, Собрание сочинений в двадцати четырех томах, том 1, с. 10): Այդ ժամանակից ի վեր սիմֆոնիան շարունակում է հնչել Խորհրդային Միությունում ու նրա սահմաններից դուրս:

²⁸ Арам Хачатурян, Собрание сочинений в двадцати четырех томах, том 2, Симфония N 2, N 3, партитура, с. 8.

շատ բարձր աստիճանի: Բայց, չնայած իր ողբերգական էությանը, ստեղծագործությունը լի է խորը լավատեսությամբ և մեր արդար գործի, մեր հաղթանակի հանդեպ խորը հավատով: Սիմֆոնիայում շատ են սգո և, միևնույն ժամանակ, ցնծագին հանդիսավորության հնչողությունները: Ողբերգականության ու կենսահաստատության զուգորդումը ստանում է մեծ ուժ»²⁹:

Երկրորդ սիմֆոնիայի համար Ա.Խաչատրյանը 1946-ին արժանանում է ՍՍՀՄ Պետական մրցանակի:

Հոգվածս ուզում եմ ավարտել Արամ Խաչատրյանի հետևյալ խոսքերով. «Աշխարհում պետք է իշխի հումանիզմը: Իսկ հումանիզմն ու երաժշտության արվեստն անբաժան են»³⁰:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոգվածը հեղինակը խոնարհումով նվիրել է Մեծ հայրենականում զոհված պապի՝ Հայկ Սեդրակի Ճշմարիտյանի անթառամ հիշատակին:

Ֆաշիստական Գերմանիան «սրբագրեց» հայ կոմպոզիտորներից շատերի կյանքն ու ստեղծագործությունը: Նրանց մի մասը զոհվեց՝ ռազմի դաշտում ընկան Թունիկ Հովհաննիսյանը (1908-1941), Սպիրիդոն Մելիքյանի որդին՝ Հրաչիկ Մելիքյանը (1913-1941), Միքայել Չաղալյանը (1907-1942), Կոնստանդին Շլյանը (1905-1941), Ստեփան Տերտերյանը (1906-1943), Հովհաննես Նադիրյանը (1907-1941)... Հայ կոմպոզիտորներից ոմանք էլ, անցնելով պատերազմի արհավիրքների միջով՝ հաղթանակած վերադարձան և իրենց տաղանդով ծառայեցին հարազատ ժողովրդին:

Հեղինակն անդրադառնում է Արամ Սաթունցի, Գևորգ Արմենյանի, Ղազարոս Սարյանի գործունեությանը ռազմաճակատում, ինչպես նաև Արամ Խաչատրյանի Երկրորդ սիմֆոնիային (1943, ՍՍՀՄ Պետական մրցանակ, 1946), որի գաղափարը, կոմպոզիտորի խոսքերով, կապված է Հայրենական մեծ պատերազմի ահեղ իրադարձությունների հետ. «Ես ուզեցի արտահայտել ցասման, վրեժի զգացումն ընդդեմ չարիքի, որ մեզ պատճառեց գերմանական ֆաշիզմը: Մյուս կողմից՝ սիմֆոնիայում արտահայտված է վշտի տրամադրությունն ու մեր վերջնական հաղթանակի հանդեպ խորը հավատը»:

Բանալի բաներ – Հայրենական մեծ պատերազմ, հայ կոմպոզիտորներ, Արամ Սաթունց, Գևորգ Արմենյան, Ղազարոս Սարյան, Արամ Խաչատրյան. Երկրորդ սիմֆոնիա:

²⁹ Նույն տեղում, էջ 9:

³⁰ Армянские композиторы об искусстве (Сост. Я.Хачикян), Ереван, 2007, с. 262.

ВЕЛИКАЯ ОТЕЧЕСТВЕННАЯ И АРМЯНСКИЕ КОМПОЗИТОРЫ

АННА АСАТРЯН

Автор с почтением посвящает статью неувядаемой памяти деда – Гайка Седраковича Чшмаритяна, погибшего в Великой Отечественной Войне.

Нацистская Германия «ввела коррективы» в жизнь и творчество многих армянских композиторов. Одни погибли: на поле боя пали Туник Ованнисян (1908-1941), сын Спиридона Меликяна – Рачик Меликян (1913-1941), Микаел Чахалян (1907-1942), Константин Шлдян (1905-1941), Степан Тертерян (1906-1943), Ованнес Надирян (1907-1941)... Другие, пройдя сквозь горнило войны, вернулись домой и служили своим талантом родному народу.

Автор останавливается на фронтовой деятельности композиторов Арама Сатунца, Геворга Арменяна и Лазаря Сарьяна, а также на Второй симфонии Арама Хачатряна (1943, Государственная Премия СССР 1946-го года), идея написания которой, по словам композитора, возникла в связи с грозными событиями Великой Отечественной Войны: «Мне хотелось выразить чувства гнева и отмщения за зло, причиненное немецким нацизмом. С другой стороны, в Симфонии отражены горестные настроения и глубокая вера в нашу окончательную победу».

Ключевые слова – Великая Отечественная Война, армянские композиторы, Арам Сатунц, Геворг Арменян, Лазарь Сарьян, Арам Хачатрян – Вторая симфония.

THE GREAT PATRIOTIC WAR AND THE ARMENIAN COMPOSERS

ANNA ASATRYAN

Anna Asatryan to commemorate forever her grandfather, Hayk Chyshmarityan, perished in the Great Patriotic War reverently dedicates this article to him.

Nazi Germany “reshaped” the lives and careers of many Armenian composers. A number of composers Tunik Hovhannisyan (1908-1941), Spiridon Melikyan’s son Hrachik Melikyan (1913-1941), Mikael Chaghalyan (1907-1942), Constantine Shldyan (1905-1941), Stepan Terteryan (1906-1943) and Hovhannes Nadiryan (1907-1941) amongst others, perished in World War II while others surviving the horrors of the war victoriously returned home and continued to create and be of service to their own people.

Asatryan here presents the music Aram Satunts, Gevorg Armenyan, Ghazaros Saryan have created in addition to other activities they have carried out at the front-line. She also presents Aram Khachatryan's symphony No. 2 (1943; USSR State Prize, 1946), whose gist, as the composer himself put it, was related with the horrendous events of the Great Patriotic War: "I wished to express the feelings of rage and vengeance on Nazism for the atrocities they inflicted. On the other hand, woeful moods with a profound belief in our final victory are as well conveyed in the Symphony."

Key words – Great Patriotic War, Armenian composers, Aram Satunts, Gevorg Armenyan, Ghazaros Saryan, Aram Khachatryan, symphony No. 2.